

100 שנה

השפעת ארגוני המודיעין של היישוב על הערכת המצב של

בן-גוריון: 1946-1947

חזי סלומון*

ישלחו את צבאן לתקוף את היישוב ולהשמידו ועלינו להתכונן במכסימום יכולתנו הטכנית והכספית (...). אנו עומדים בפני חליפות ותמורות ואסור לנו לחכות עד שהסכנה תהיה בשלה. עלינו להתכונן מיד במכסימום יכולתנו הטכנית והכספית, זוהי לדעתי המשימה הראשית של הציונות בשעה זו."

האם היו בידי שני המנהיגים תימוכין מודיעיניים להצהרותיהם? מאחורי ההצהרה שנשא פרס בדצמבר 1985 ידוע בבירור, מפני שחלקו התפרסם בכלי התקשורת. לא זה המצב בכל הקשור להצהרתו של בן-גוריון בדצמבר 1946, אם כי, כשנה וחצי לאחר שאמר את מה שאמר אמנם פלשו צבאות ערב לארץ-ישראל.

את מאזני הכוח של הצדדים המעורבים, טיב ואופי ההנהגות הנוטלות חלק במשבר והאפשרויות להתפתחותן או ויסותן. הצבאות נדרכו והתייצבו זה מול זה. שלושים ותשע שנים לפני-כן, ב-18 בדצמבר 1946, הופיע דוד בן-גוריון, שהיה אז יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית בארץ-ישראל, בפני ועדה פוליטית סגורה של הקונגרס הציוני בבאזל. "עכשיו אנו עומדים בפני מצב חדש לגמרי", אמר. "ארץ-ישראל מוקפת מדינות ערביות עצמאיות (...). אלה מדינות שיש באפשרותן לרכוש וליצור נשק, להקים צבאות ולאמן אותם (...). התקפת ערביי ארץ-ישראל אינה מסכנת את היישוב אולם יש סכנה שהמדינות הערביות השכנות

"...סוריה אינה מחפשת הידברות, היא מחפשת עימות ודרושה עירנות..." הצהיר מי שהיה ראש ממשלת ישראל. שמעון פרס, כליל ה-16 בדצמבר 1985. ההצהרה הייתה צעד נוסף בתהליך המיקוח בין ישראל לבין סוריה על הזות טילי קרקע-אוויר סוריים בין לבנון לבין סוריה. ההתמקחות החלה חודש ושלושה ימים קודם-לכן, כאשר חיל-האוויר הישראלי הפיל שני מטוסים סוריים בשמי לבנון. אמצעי התקשורת בעולם מיהרו לדווח על ההצהרה ולווי את כתבותיהם בצילומים ובהסברים על כלי הנשק המעורבים במשבר, כמותם, יכולתם וכיצועיהם. דוברי ממשל מוסמים ופרשנים ברחבי העולם פרשו רשת מסועפת של טיעונים ותיארו

היישוב. כמשך רוב תקופת "הסמינר" נשא בן-גוריון דבק בדעתו בדבר סכנת הפלישה שני צבאות ערב, אך חזר והרצה את תפיסתו בהזדמנויות רבות בכתב ובעל-פה, והחל פועל בסיוע עמיתיו לצמצום ה"הגנה" לחיזוק רכתי ש הארגון. במסגרת זו בוצעו גיוס נרחב להגדלת הכוח ולהכנת עתודות, רכש מחוץ-לארץ וגיוס

ב-26 במרס 1947, לאחר שובו מוועידת לונדון, החל בן-גוריון למלא את תפקיד הממונה על תיק הבטחון. את דרכו החל במה שנודע ב"הגנה" בכינוי "הסמינר". במשך כמה חודשים זימן אלי בן-גוריון את כל ראשי ה"הגנה", תיחקר אותם ולמד מהם על מבנה הארגון, חימושו, יכולתו ותוכניותיו. את הפגישות והתרשמויותיו מהן תיעד בן-גוריון ביומנו. כבר בתחילת "הסמינר" התגלה פער בין תפיסתו של בן-גוריון לבין תפיסותיהם של רוב ראשי ה"הגנה" בדבר הסכנה המאיימת על היישוב. רבים מראשי ה"הגנה" ראו את האיום הצבאי הנשקף מצד ערביי ארץ-ישראל כאיום העיקרי ובהתאם ערכו את הארגון. לעומתם צפה בן-גוריון סכנת פלישה כוללת של צבאות ערב, במטרה להשמיד את

רקע היסטורי הקונגרס הציוני הכ"ב בבאזל קיבל בדצמבר 1946 החלטה נגד חלוקת ארץ-ישראל ונגד השתתפות בשיחות לונדון. בעקבות ההחלטה פרש הד"ר חיים וייצמן מתפקידו כנשיא ההסתדרות הציונית. הקונגרס הפקיד בידי דוד בן-גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות, תיק מיוחד אשר לא היה קיים עד אז כלל בהנהלת הסוכנות: תיק הבטיחון. בינואר 1947 התחדשה ועידת לונדון. הסוכנות היהודית השתתפה בה באופן לא רשמי, למרות החלטת הקונגרס. בראש משלחת הסוכנות עמד דוד בן-גוריון, שהבריטים סירבו לראות בו את נציגה עד אז. הוועידה נכשלה ושר המושבות הבריטי הצהיר ב-18 בפברואר 1947, כי בעיית ארץ-ישראל תועבר לאו"ם.

* המאמר הוא עיבוד של עבודה במסגרת סמינר שנת "מודיעין ומדיניות חוץ", בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב בהנחיית ד"ר אריאל לויטה. תודה המחבר נתונה (לפי סדר הא"ב): לאיסר הראל אסא לפן ז"ל, ד"ר אריאל לויטה, ג'וש פלמן, גרש ריכלין, יעקב שמעוני, ירוחם כהן, ישראל עמיר, מאיר פעיל, מערכת "מערכות", "סמען", ורבים נוספים. תודה מיוחדת נתונה לארכיון המכון למורשת בן-גוריון.

ישראל עמיר (זלדובסקי), היה ראש הש"י עד 30.4.46

ועד זה, בראשותו של בן-גוריון, החל לפעול בספטמבר 1947. בישיבתו השלישית של הוועד, ב-19 באוקטובר 1947, הסביר בן-גוריון לחברי הוועד את עיקרי תפיסתו הביטחונית בדבר סכנת פלישה של צבאות ערב. בדיון שהתעורר טען "רפטיין": "... כמה שאלות... מה הוא המצב, היינו צריכים בעצם בראשית הישיבה לשמוע אינפורמציה מוסמכת על המצב; האם יש לנו ידיעה שעומדת להיות פלישה או לא... אם אינם יודעים זאת, הרי לא תותחנים ולא כלי נשק אחרים, לא יעזרו להם. אני מרגיש שיש אי-בהירות מסוימת...". במשך כל הישיבה התחמק בן-גוריון ממסירת אינפורמציה המבוקשת על אף שציין ביומנו, כחמישה חודשים קודם-לכן, ב-4 במאי 1947, את פירוט הפוטנציאל הצבאי של צבאות ערב.

המקרה חוזר ב-13 בנובמבר 1947, כאשר משה שפירא טוען: "... אני חושש מאוד מפני בזבוז הזמן, וזה מפני סידור הישיבות. שמענו הרצאה, היא היתה 'אלגיברא'... הרצאה כזאת שאינה מלווה מספרים אין לה ערך. הייתי מציע להקדיש פעם יום שלם ולקנות לנו התורה כולה...". גם במקרה זה התחמק בן-גוריון ממתן תשובה בענייני מודיעין. למעשה, עד סוף 1947 לא קיבל ועד הביטחון שום סקירה מודיעינית בעניין הפוטנציאל הצבאי של מדינות ערב.

ספקי המודיעין

לרשות היישוב עמדו, מאמצע שנת 1946 ועד סוף שנת 1947, מנגנונים, מחלקות ויחידות שסיפקו בתוקף תפקידם ושלא בתוקף תפקידם מידע מודיעיני לבן-גוריון, ל"הגנה" ולהנהגת היישוב.

1947 עברה ה"הגנה" שינויים במבנה, בדרגות החשיבה ובפעילות. מאיר פעיל, חוקר המעבר מארגון ה"הגנה" לצה"ל, כותב: "השינויים הארגוניים העיקריים שחלו במערכת הפיקוד העליון בתקופה זו... הכפפת המפקדה הארצית של ה'הגנה' למוסדות הנבחרים והמבצעים של התנועה הציונית — להנהלת הסוכנות".

פעיל מצטט בספרו את עדותו של ברוך רבינוב, שהיה חבר המפקדה הארצית וראש מחלקת הכספים של ה"הגנה". רבינוב אומר: "שני גורמים ראשיים היו למימון תקציב ה'הגנה' המרכזי: גזברות הסוכנות היהודית ומקורות ציבוריים אחרים... לאחר שגזבר הסוכנות אישר את התקציב עצמו, היה קובע את סכום השתתפות הסוכנות — בערך כ-50-60 אחוז". פעיל מסיק מכך ש"הנהלת הסוכנות הייתה המממנת העיקרית של ארגון ה'הגנה'".

משקלה של הסוכנות ביישוב היהודי בארץ-ישראל וכפיפותה של ה"הגנה" להנהלת הסוכנות, יצרו מצב אשר בו הייתה לבן-גוריון מידת השפעה פוטנציאלית גדולה, אם לא מוחלטת, על ה"הגנה", ועל אחת כמה וכמה לאחר שבן-גוריון תיפקד כאחראי על תיק הביטחון.

גם בתחום הדיפלומטיה עשה בן-גוריון רבות למציאת פתרון מדיני לבעיית ארץ-ישראל. ב-13 בנובמבר 1945 נקרא בן-גוריון ביחד עם משה שרת לשר המושבות הבריטי. השר מסר להם את ההצהרה שעמד למסור שר החוץ בויין בבית הנבחרים הבריטי. בפברואר 1946 נתן בן-גוריון עדות מרכזית בפני הוועדה האנגלו-אמריקאית. במהלך השנים 1946-1947 נפגש בן-גוריון פעמים רבות עם הנציב העליון במטרה לייצב את מערכת החיים בארץ. בינואר 1947 עמד בן-גוריון בראש המשלחת לוועידת לונדון, ובאמצע יוני 1947 העיד בן-גוריון בפני ועדה מיוחדת של עצרת האו"ם. מידת ההחלטיות של בן-גוריון במהלכים מדיניים, תוך תעוזה וזניחת גיבוי הפוליטי בולטת, כאשר יצא לוועידת לונדון, בינואר 1947, למרות החלטת הקונגרס בבאזל, חודשיים קודם-לכן, נגד ההשתתפות בשיחות אלה. במילים אחרות, בן-גוריון נהג כמקבל החלטות דומיננטי בעיצוב מדיניות הבטחון של היישוב. עד מרס 1947 הייתה ה"הגנה" נתונה להשפעתו המכרעת, מתוקף העובדה שחלקו העיקרי של תקציב ה"הגנה" הגיע מהנהלת הסוכנות שהוא עמד בראשה, ואילו ממרס 1947 התמנה, כאמור, ל"שר הבטחון" של היישוב. יתרה מזו, הוא נהנה מלגיטימיות ואהדה בתנועה הציונית העולמית, אשר ייצגה את יהדות התפוצות ואף נטלה חלק נכבד במאמצים המדיניים של היישוב. קביעה זאת מקבלת משנה תוקף בהקשר המודיעיני, מבדיקת פרוטוקולי ישיבות ועד הבטחון, 1947.

כספים לשם מימונו והוגבר פוטנציאל הייצור של אמצעי הלחימה על-ידי התעשייה הצבאית. בתוך כך הכניס בן-גוריון שינויים במבנה ה"הגנה" ובפיקודה וכפה את מרותו על זרמיה השונים. ביומנו מה-22 באוקטובר 1947 כתב: "חברי הסיעה יוסף, יעקב, ישראל, רבינוב מעמידים דילמה — או הסיעה או מפקד יחיד (בן-גוריון?)... כפופים לרמטכ"ל או לד.ב.ג.? מי נותן ההוראה — ישראל גלילי, הרמ"א או דוד בן-גוריון?". רק בחודש אוקטובר 1947 מתחיל להתגבש בהנהגת היישוב ופיקוד ה"הגנה" קונצנזוס לגבי סכנת האיום של פלישת צבאות ערב. באותה תקופה ריכוז הצבא הסורי ברמת הגולן כ-13 אלף חיילים והמטות הצבאיים של לבנון וסוריה אוחדו. ביומנו של בן-גוריון מה-18 באוקטובר 1947 כתוב: "ישראל (הכוונה לישראל גלילי, ראש המפקדה הארצית, שנכנס לתפקידו חמישה חודשים לפני-כן — ח"ס) הסכים שיש צורך לתכנן לסכנת-פלישה כי תכנון זה אינו הולם, ואין להטיל על העובדים היום (ההדגשה במקור — ח"ס) במטה עבודה זו, ויש להקים אגף מיוחד שלא יהיה עמוס בעבודה שוטפת. אגף זה יהיה חלק מהמטה הכללי". כלומר, עד אוקטובר 1947 לא עסק פיקוד ה"הגנה" ומטהו באופן מקיף ורציני בתכנון ובהכנות לאפשרות של פלישת צבאות ערב. הספרות הרבה שהתפרסמה על התקופה מספקת תימוכין נוספים לגירסה, כי עד אותה עת תפיסתו של בן-גוריון הייתה מקובלת רק על מיעוט קטן בהנהגת היישוב ובפיקוד ה"הגנה". ראוי להבהיר, כי בן-גוריון לא היה האדם הראשון בתולדות היישוב, אשר תפס את מדינות ערב סביב ארץ-ישראל כאיום, שכן הנושא נדון בתוך ה"הגנה" כבר בשנת 1945. ברם, ההבחנה הנדרשת להבנת הנקודה הינה, כי בן-גוריון היה הראשון בהנהגה הפוליטית של היישוב, אשר הבין ואף פעל במרץ לאירגונו הכולל של היישוב כנגד סכנת איום זה.

מקבל החלטות דומיננטי במדיניות הבטחון של היישוב

הזרוע המלחמתית של היישוב הייתה כאמור ארגון ה"הגנה", ובראשו ראש המפקדה הארצית (הרמ"א). בתקופה הנדונה היה הארגון כפוף להנהלת הסוכנות, שבראשה עמד דוד בן-גוריון. המפקדה הארצית ב"הגנה" נולדה מתוך הצורך בשיתוף פעולה בין ה"הגנות" האזוריות שהיו פרושות ברחבי הארץ. המפקדה הארצית סיפקה שרותים מנהליים כגון חימוש, הסברה, כספים, משק ונוטרים. החלק המבצעי וניהולו הופקד בידי הרמטכ"ל, שאליו היו כפופות המחלקות במטה. הארץ חולקה לששה מחוזות, וששת מפקדיהם היו כפופים לרמטכ"ל. וכך גם מפקד הפלמ"ח. החל מהסתיו של שנת 1945 ועד הקיץ של שנת

דוד שאלתיאל, מפקד הש"י מ-1 במאי 1946

הרגשת שביעות רצון, היוצרת נטייה לכסות על מגרעות, כשלונות וחוסר רצון ללמוד. המבקר טען, כי הדרגים העליונים מגלים בורות בדבר צרכיו וליקוייו של הש"י, וטען כי יש בש"י נטייה לקטנוניות ושחיתות המתבטאת בהדגשת יתר של תגמולים חיוביים וחומריים ובנטייה לעצמאות כאילו הש"י הוא המטרה ולא האמצעי. במסקנותיו המליץ המבקר לשפר את תנאי השירות של החברים בארגון ויצא חוצץ נגד הגישה הרווחת, כי עבודת המודיעין נועדה להתגדרים אידיאליסטים המשוללים שיקולים חומריים. חוסר הקביעות של העובדים, טען המבקר, יצר תלות מופרזת בממונים, וכתוצאה מכך קונפורמיזם שהרחיק מהש"י כוחות טובים.

הרלוונטיות ביותר לענייננו היא המחלקה הערבית. רוב הידיעות שזרמו למחלקה הערבית מקורן היה במודיעים ערבים, רובם מערביי ארץ-ישראל. דף המידע של המחלקה הערבית נקרא "ידיעות טנא". הדף הוכן פעמיים או שלוש פעמים בשבוע, והופץ גם בקרב מפקדי ה"הגנה" הבכירים, ובכתורתו הודגש "קרא והשמד". דפי המידע הכילו ידיעות על ערביי ארץ-ישראל, שהגיעו מכל רחבי הארץ אל המחלקה הערבית שבמטה הש"י. הידיעות דנות בראשי הכנופיות ובאישים פוליטיים מרכזיים, מבין ערביי ארץ-ישראל, מהלכיהם, כוונותיהם, הצהרותיהם, הלכי הרוח ברחוב הערבי בארץ, דיווחים על פעולות שעשו ערבים בארץ ולעתים רחוקות — דו"ח על התחממותם. דפי המידע לא כללו הערכות. מדינות ערב מוזכרות בדפי המידע אך ורק במסגרת מערכות היחסים של ערביי ארץ-ישראל עם מדינות ערב, למעט כמה מקרים בודדים (ראה טבלה מספר 2). גם במספר המועט של המקרים שבהם מוזכרות מדינות ערב או ראשיהן, נוצר הרושם כי הידיעות מבוססות על מידע מהיעתנות.

לבד מקציני הש"י הגליליים היו רוב אנשי הש"י נוטרים שעבדו בשביל הש"י בהתנדבות. רק מעטים מאנשי הש"י קיבלו משכורת. כל חבר ה"הגנה" יכול היה להיות איש ש"י אם היה קרוב לגורם שהיה צורך להשיג ממנו מידע ואנשי היישוב שמצאו צורך למסור מידע שברשותם לגורמים כלשהם ב"הגנה", הפנו אותם לש"י. התקשורת בין הגלילות למטה נעשתה בהתכתבות מוצפנת. סבב הדואר היה פעם ביום. במקרים דחופים נעשה שימוש בטלפון, אך רק במקרים דחופים ביותר, מחמת הצורך לשמור על הסודיות.

תקציב הש"י לשנת העבודה 1947 היה 94,840 לירות. 40.5 אחוזים ממנו נועדו למשכורות, 24.5 אחוזים — להוצאות משרדיות, 17.7 אחוזים — לסוכנים, 15.2 אחוזים — לסוכנים ערבים ו-2.1 אחוזים — להדרכה וכינוסים. בתקופה זו העסיק הש"י 68 עובדים קבועים, 51 עובדים זמניים וחלקיים, 60 סוכנים ו-80 סוכנים ערבים. בתוכנית העבודה לשנת 1948 הופרד תקציב הש"י מתקציב ה"הגנה" והגיע ל-141,843 לירות — עלייה של 49 אחוזים. עם זאת, לפי עדות ברנך רבינוב המובאת בספרו של מאיר פעיל: "... תקציב הש"י — היה משותף ל'ארגון' ולמחלקה המדינית של הסוכנות: חצי חצי".

קציני הש"י הגליליים והנפתיים ניסו להשיג מידע מהשוטרים היהודים במשטרה הבריטית על מחלקותיה ויחידותיה השונות. מקור מידע נוסף היה העובדים היהודים בדואר, שנהגו להעביר לש"י מכתבים וחבילות שנועדו לכתובות מסוימות.

הידיעות שזרמו מהגלילות אל מטה הש"י התחלקו למחלקות השונות. ראש המחלקה מיון את החומר וערך פעמיים בשבוע לערך דף מידע, בו ריכוז את הידיעות שהתקבלו. את דף המידע היה ראש הש"י מפיץ לגורמים שונים: להנהלת הסוכנות, למחלקה המדינית, למחלקה הערבית של המחלקה המדינית, למפקדת ה"הגנה" ולמוסד לעלייה ב'. נציגי המוסדות נהגו להתייעץ עם ראש הש"י ועם ראשי המחלקות. ראש הש"י נפגש לעיתים קרובות עם הרמ"א.

בסוף שנת 1947 נבדקו הש"י ומגנונו על-ידי מומחה מבחן שהותרה לו הגישה לכל המחלקות למעט המחלקה הערבית. הבדיקה התבצעה כנראה ביחזמת בן-גוריון. במסקנותיו ציין המבקר כי הש"י הוא אחד משני הגורמים היחידים הפועלים ב"הגנה", בתקופה שבה סובל הארגון מחוסר מעש. ההערכה החיובית נתנה לש"י הילה של יעילות, לפעמים מוגזמת. בין החסרונות שמצא המבקר בש"י הייתה היווצרותה של

שירות הידיעות של ה"הגנה" — ש"י

הש"י הוקם בסוף שנת 1918 ביוזמתם של הד"ר אידר וזאב ז'בוטינסקי, והיה שירות ידיעות ששימש את ועד הצירים או בשמו הרשמי "משרד מודיעין". אין מידע רב על פעולותיו של הש"י עד להיותו לזרוע בידי פיקוד ה"הגנה" ערב פרוץ מלחמת השחרור.

ראש הש"י היה כפוף לראש המפקדה הארצית. עד ה-30 באפריל 1946 היה ראש הש"י ישראל עמיר וזלדובסקי. לאחר שעמיר התמנה למפקד ירושלים ב-1 במאי 1946, בא במקומו דוד שאלתיאל. הש"י כלל את המטה והסניפים בהיררכיות השונות בשטח. לראש הש"י היו כפופים ראשי המחלקות במטה וקציני הש"י בגלילות.

מטה הש"י היה בתל-אביב. עד מאי 1946 שכן המטה בפנית הרחובות בן-יהודה וז'בוטינסקי, בקומה ב', בדידה בת 4 חדרים. המטה כלל את ארבע המחלקות הבאות:

- (1) המחלקה הערבית, שעסקה בכל העניינים הערביים, מערכת הקשרים בין יהודים לערבים ובין ערבים לבריטים.
- (2) המחלקה היהודית, שעסקה בכל הארגונים הפורשים ובכבעיות פוליטיות של היישוב.
- (3) המחלקה הקומוניסטית, שעסקה בהתחקות אחר פעילות קומוניסטית ביישוב.
- (4) המחלקה האנגלית, שעסקה במתרחש בממשל המנדטורי בארץ-ישראל על כל זרועותיו, במשטרה, במשטרה החשאית ובמשתפי פעולה. כאמור, התחלקה הארץ לצורכי ה"הגנה" לששה גלילות: תל-אביב, חיפה, ירושלים, צפון, תיכון ודרום. בראש כל גליל עמד מפקד גליל הכפוף לרמטכ"ל. בכל מפקדת גליל היה קצין ש"י קבוע עם משרד, מזכירה וטלפון. קצין זה היה אחד מקציני המטה של הגליל. קצין הש"י הגלילי היה כפוף לראש הש"י, ודיווחיו נשלחו למטה הש"י בת"א. קצין הש"י מסר למפקד הגליל ידיעות שהובאו לידיעתו. מבנה זה איפשר שהידיעות יגיעו לידיעת המפקדים בשטח מהר ככל האפשר, ומצד שני — שהידיעות יזרמו למטה הש"י.

כל גליל התחלק לנפות. בכל נפה היה קצין ש"י במבנה כפיפויות וזהה לקצין הש"י הגלילי. כלומר: קצין הש"י הנפתי היה כפוף לקצין הש"י הגלילי, אך צריך היה למסור ידיעות שהובאו לידיעתו גם למפקד הנפה. כל נפה נחלקה לאזורים. בכל אזור היה איש ש"י במבנה הכפיפויות המפורט למעלה. בצורה זאת התכנסה כל הארץ ברשת צפופה.

וב הידיעות העוסקות במדינות ערב בלבד קבלות מימד צבאי בעל משמעות אופרטיביות טאקטית וכולן מתקופה שלאחר ספטמבר 1947. החל מה'29 בדצמבר 1947 מסווגים דפי מידע את המקורות לשלוש קטגוריות כדלקמן:

מ.ב. — מוסמך בהחלט.

מ.ר. — מקור רציני.

ה.מ. — (ב)הסתייגות מסוימת.

בתחילת נובמבר 1947 מינה בן-גוריון ועדה לבדיקת המחלקה הערבית בש"י, המחלקה הערבית שבמחלקה המדינית, ויחסי הגומלין ביניהן. חברי הוועדה היו כנראה ראובן שילוח, דוד שאלתיאל, יחזקאל סחרוב ובוריס גוראל. הוועדה מצאה כי יש התרופפות בערכם של המודיעים וכי יש צורך בגיוסם של מודיעים חדשים ברמה גבוהה יותר, ולמנות בודק ארצי שיבחן את ידיעותיהם. הוועדה המליצה להתקשר עם מודיעים בארצות שכנות, ובין היתר בסוריה בלבנון, וקראה לתאום הדוק יותר בין המחלקה הערבית בש"י לבין המחלקה הערבית שבמחלקה המדינית. כמו כן — דרשה הוועדה הגדרה מדויקת יותר של תפקיד הש"י. הוועדה ציינה כי אינה רואה את עצמה מוסמכת לדון ולברר בשאלת הכספים הדרושים לשם הרחבת פעולת הש"י.

באמצע דצמבר 1947 הוזכר הש"י ברוח דומה בדו"ח שחובר באג"מ/מטכ"ל, במסגרת סיכומים בוללים בדבר מצבה ותפקידה של ה"הגנה" בעקבות מאורעות שהיו בחודשים אוקטובר-נובמבר באותה שנה. הדו"ח חיווה את דעתו על המחלקה הערבית והמליץ למזג את כל הגופים העוסקים בתחום זה לגוף אחד שישיר את מטה ה"הגנה". הדו"ח מעלה את הצורך בהשגת אינפורמציה וטוען שבמצב הנוכחי יש בזבוז כוחות בגלל כפילויות המסרבלות את העבודה.

מכל המסמכים שנבדקו והראיונות שנהלו צולה כי הש"י ככלל והמחלקה הערבית שלו בפרט לא יזמו שום פעולה שנועדה לאסוף מודיעין מכל סוג שהוא במדינות ערב. המידע שהגיע לש"י בעניין מדינות ערב היה אקראי. מה שהגיע תוּק ונשמר. ישראל עמיר גורס, כי מדינות ערב לא הוגדרו כיעד במהלך כהונתו. מצד שני, בתקופה הנדונה גויסו אנשי ש"י ביוזמת המחלקה המדינית של הסוכנות, לפעולות שונות שהוגדרו נוהלו על-ידי המחלקה המדינית. מכל מקום, גם אם רואים פעולות אלה כפעולות משותפות לשני הארגונים, מטרתן העיקרית הייתה איסוף מודיעין מדיני. עניין המודיעין הצבאי לא נאסף ולא נחקר.

המסתערים

זחילתה של יחידת המסתערים במחלקה הסורית של הפלמ"ח. היחידה נוצרה בעקבות הסכם בין הסוכנות היהודית, ה"הגנה" ומפקדת הצבא

הבריטי. במטרה לאפשר עורף בטוח לצבא הבריטי, עברה היחידה אימונים ונשלחה לסוריה וללבנון למטרות מודיעין וחבלה. במשך השירות צברו אנשי המחלקה ניסיון רב. ביוזמת יצחק שדה הוקמה יחידת המסתערים ושמה "השחר" באמצע 1943 כראשות ירוחם כהן. היחידה התארגנה בקיבוץ אלונים ועברה בנוסף לאימוני הפלמ"ח המקובלים, סדרת אימונים והכנה אישית לכל חניך להסתערבות. מטרת האימונים הייתה לגבש יחידה שאנשיה יחדרו לאזורים ערביים קרובים ומרוחקים תוך התחזות לערבים, לאיסוף מידע ולפעולות מיוחדות. בשלב מתקדם של הקורס נשלחו החניכים לחיפה הערבית על-מנת לפתח ביטחון עצמי בפעילות, על-סמך החומר שנלמד בקורס.

יחידת המסתערים הייתה כפופה ישירות למטה הפלמ"ח. פיקדו עליה שני מפקדים: מפקד מקצועי שחילק את המשימות לאנשים — "סמען", ומפקד צבאי בדרגת קצין, מטעם ה"הגנה". המפקדים הצבאיים התחלפו מפעם לפעם ואילו המפקד המקצועי פיקד על היחידה בכל תקופת פעילותה.

את המשימות הטילה מפקדת הפלמ"ח על-פי בקשות שהיפנו אליה יחידות ה"הגנה" והמחלקה המדינית. יחידת המסתערים הייתה כעין "קבלן" לביצוע משימות הסתערבות. היחידה שביקשה את המשימה היא שתדרכה את המסתערים. עם שובם מהמשימה היה עליהם לדווח את ממצאיהם ליחידה השולחת, ולמסור פרטים על אופן הביצוע, באספקט המקצועי, ביחידתם. דו"חות התחקירים נכתבו על-ידי מפקדי היחידה והועברו למטה.

תקציב יחידת "השחר" בתוכנית ה"הגנה" לשנת 1948 היה 5,000 לירות. מספר המשרתים ביחידה מאמצע שנת 1946 ועד סוף שנת 1947 היה בין 40 ל-50 איש.

רוב פעילותה של יחידת "השחר", בתקופה הנדונה, התנהלה בגבולות ארץ-ישראל. היחידה הפעילה מסתערים במשימות ארוכות טווח ביפו, בחיפה, בנמל חיפה ובמפעלי האשלג וספגה שתי אכידות במהלך משימות אלה. בשנת 1946 שלחה היחידה מסתערים לרבת-עמון לטקס ההכתרה של האמיר עבדאללה. בד בבד פעלה יחידת "השחר" בשיתוף עם המוסד לעלייה ב' בלבנון ובסוריה, ודיווחה באמצעות מכשיר קשר לכוחות בארץ. החל משנת 1947 הפעילה היחידה סדרת משימות ללבנון, קוניטרה, דרום סוריה ודמשק. המשימות נועדו לקשור קשרים בשטח ולהשיג מידע. המשימות נמשכו מהן ימים ומהן שבועות.

יחידת "השחר" השתתפה גם, מסוף שנת 1946, בהכנת תיקי הכפרים הערביים עם לשכת התכנון ב"הגנה", ומחלקת הטיס והסיירים של הפלמ"ח. מכל המסמכים שנבדקו והראיונות שנהלו עולה,

כי במסגרת פעילותם בגזירה הסורית, דיווחו המסתערים בין היתר על תנועות הצבא הסורי, כוחותיו, היקפו, חימושו, מיקומו ואופן התארגנותו.

המחלקה המדינית

בראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית עמד משה שרת. על-ידו כיהנה מזכירות כללית של המחלקה, שנועדה לדאוג לניהול העניינים על-פי הנחיותיו. בתקופה שמדובר בה עמד בראש המזכירות זאב שרף. שמונה מחלקות פעלו במחלקה המדינית ואלו הן:

(1) מזכיר אישי (מיכאל סימון).

(2) מחלקת יועצים מדיניים, ובהם ד"ר ליאון כהן.

(3) המחלקה לטיפול בכל גורמי החוץ. במחלקה זאת עבדו בין היתר מיכאל קומיי ואריה לבבי.

(4) המחלקה לענייני המדינות השכנות. מחלקה זאת טיפלה בקשרים עם טורקיה ואיראן. בראשה עמד אליהו אילת.

(5) המחלקה לענייני ערביי ארץ-ישראל. בראשה עמד אליהו ששון.

(6) מחלקת היועץ המשפטי. בראשה — יהודה גולן.

(7) מחלקת עיתונות.

(8) מחלקת פרסום והסברה.

המחלקה הערבית של המחלקה המדינית כללה בתחילת 1946 את המחלקה לענייני המדינות השכנות בראשות אליהו אילת והמחלקה לענייני ערביי ארץ-ישראל בראשות אליהו ששון. בין שתי המחלקות ובין ראשיהן הייתה תחרות מסוימת, ונוצרה בעיה למי כפופים האנשים בשטח ולמי עליהם לדווח. בסוף שנת 1946 התבטלה חלוקה זו כאשר אליהו אילת יצא לוואשינגטון כשליח הסוכנות. ענייני שתי המחלקות התרכזו בידי אליהו ששון.

בשנת 1947 הוקם המדור למחקר, שנועד לשחרר את המחלקה הערבית מעומס העבודה הליקוטית-האינפורמטיווית. בראש המדור עמד יעקב שמעוני.

תקציב המחלקה המדינית היה חלק מתקציב הסוכנות היהודית. התקציב אושר בהנהלת הסוכנות וגויס במסגרת ההסתדרות הציונית והקונגרס הציוני.

למחלקה המדינית בסוכנות היו נציגויות-קבע בלונדון, ואשינגטון, ניו-יורק וז'נבה, וייתכן שגם בפאריס. כל הנציגויות היו כפופות ישירות לראש המחלקה המדינית משה שרת.

במחלקה המדינית פעלו שתי מחלקות שנועדו לנהל מערכות קשרים עם מדינות ואוכלוסיות בעולם. האחת הייתה המחלקה לטיפול בכל גורמי החוץ, שפעלה גם בתחום יחסי היישוב עם מדינות כארה"ב. המחלקה השנייה הייתה המחלקה

הערבית, שכרוב הזמן הנדון פעלה בתחום יחסי היישוב עם המדינות השכנות, כולל איראן וטורקיה, מדינות ערב וערביי ארץ-ישראל.

המחלקה הערבית החזיקה מודיעים ערבים בשכר וקיבלה מידע ממודיעים מזדמנים. המחלקה אספה וריכזה אינפורמציה גלויה וחסויה על מדינות ערב וערביי ארץ-ישראל. המידע הגלוי על מדינות ערב נאסף בעיקר מעיתונות בארץ ובעולם. המחלקה הערבית ניהלה קשר הדוק ורצוף עם המחלקה הערבית בש"י, עד שקשה היה לתחום ביניהן בבידור. שטחי החפיפה היו רבים. אנשים שעסקו בתחום המודיעין עשו זאת בשמן של שתי המחלקות גם יחד. כך, למשל, אפשר להגדיר את גיוש פלמון ועזרא דנין. שתי המחלקות מסרו אינפורמציה זו לזו אם כי המחלקה הערבית שבמחלקה המדינית ראתה בש"י גוף צבאי שפעל מטעם ה"הגנה". יש רושם כי המחלקה הערבית של המחלקה המדינית היא שהנחתה את הש"י מקצועית בפעולתו, אף כי דפוס מערכת היחסים בין שתי מחלקות אלה לא לבש מעולם אופי פורמלי. יש עדויות כי בתקופה שמדובר בה גייסה המחלקה הערבית של המחלקה המדינית אנשי ש"י לפעולות שהוגדרו ונוהלו על-ידה, בעיקר בנציגות בקהיר.

המחלקה הערבית החזיקה רק נציגות קבועה אחת — בקהיר. המחלקה הערבית היא שניהלה את הנציגות, אך גם הש"י וגם המוסד לעלייה ב' וה"הגנה" נעזרו בה. הנציגות בקהיר פעלה בדיעת השלטונות המצריים ובידיעת הבריטים. בין הפעילים הבולטים שלה הייתה יולנדה ארמנד, שעבדה בשירות במסווה של עיתונאית. יולנדה ארמנד עמדה בקשרים עם המנגנון הפוליטי במצרים ועם האליטה המצרית. היא דיווחה ללא לאות על התרחשויות בפוליטיקה המצרית ובמערכת הקשרים בין המצרים לבריטים.

מקור אינפורמציה נוסף שעמד לרשות המחלקה הערבית היו שליחים מהיישוב שנסעו למדינות ערב לרגל עיסוקיהם ודיווחו על המתרחש כהן בכתב ובעל-פה. מוצאים בהם את דוד הכהן, למשל, שקשר קשרים בביירות ובבגדד בעקבות עבודתו בסולל בונה. והיה איסר קוסובסקי, מנהל עבודה בפרדסים ובעל קשרים עם פרדסנים ערבים בארץ-ישראל ובלבנון. שליחים נוספים נשלחו מטעם היישוב: אליהו ששון נסע למצרים, ניהל משא ומתן עם סידקי וקשר קשרים עם לוטקי סעיד, שהיה שר החוץ בתקופה מסוימת ועם מחמוד עזמי, שהיה עיתונאי ואיש פוליטי. חלק מהקשרים נשמרו למען הקשר בלבד.

המחלקה הערבית הפיצה ניירות עבודה בתחומים שונים לראש המחלקה המדינית של הסוכנות, ל"הגנה" ולמוסד לעלייה ב'. סקירת המסמכים שנמצאו בתיקי המחלקה הערבית של המחלקה המדינית מאירה את טיב המידע

שהצטבר, מערכת היחסים וגיוכוש החשיבה המדינית בנוגע למדינות ערב.

ב-7 בפברואר 1946 ערך ד' נוישטרט מסמך "הערות על צבאותיהן של מדינות ערב". המסמך סיכם חומר גלוי שפורסם וסקר את התפתחות הצבאות בעשור האחרון. גם מסמכים "מהנעשה בין הערבים" נמצאו בתיקי המחלקה.

בחלק המצרי של המידע מוצאים חומר על מערכת התקשורת וההידברות שהייתה בין היישוב למצרים, כגון סיכום השיחה שהייתה בין אליהו ששון לראש ממשלת מצרים, איסמאעיל דד'יפחה, ב-16 בספטמבר 1946, וסיכום שיחה שעשה אחד מעובדי המחלקה הערבית עם נציגי "האחים המוסלמים" במצרים, המבטאת את התנגדותם האידאולוגית הנמרצת להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל.

מתיקי המחלקה הערבית עולה שהתנהלה מערכת יחסים כלכלית בין היישוב לבין מצרים בתקופה הרלוונטית. במכתב אישור של המחלקה המדינית מתאריך 3 באוקטובר 1946, מאושר לתחנה לחקר החקלאות של הסוכנות הציונית ברחובות להתקשר עם מיניסטיריון החקלאות המצרי לשם בדיקת חומרי מזון מרוכזי שיכצעו אנשי התחנה במצרים. מכתב זה מהווה את תגובת המחלקה המדינית למכתב פניה של התחנה לחקר החקלאות ברחובות מתאריך 24 בספטמבר אותה שנה. עדות למערכת היחסים בתחום הכלכלי אנו מוצאים גם שנה מאוחר יותר. ב-5 בדצמבר 1947 פונה המחלקה המדינית בסוכנות למחלקת הכספים בהוראת תשלום בסך 1,000 לירות ארצישראליות לד"ר ברוך לוין, בגין חוב החייבים לו על הכנת 100 אלף זריקות נגד חולירע למצרים. ככלל, הכלכלה המצרית מעסיקה את המחלקה

הערבית, העוסקת בסקירת מצבה הכלכלי ש מצרים עוד באמצע 1947.

המחלקה הערבית סקרה בחודש נובמבר 1946 את המתרחש בגזרת עבר-הירדן באמצעות דן מידע המרכז "ידיעות מעבר-הירדן". את דפי המידע הכינו שמואל יערי ופסח שנהר, כנראה על סמך עיתונות גלויה.

גם בגזרה הסורית סקרה המחלקה הערבית החל מאוקטובר 1946 ועד דצמבר 1946, את המתרחש, והפיצה את מסקנותיה בדף מידע המרכז "ידיעות מסוריה". גם את דפי המידע האלה הכינו פסח שנהר ושמואל יערי, גם כן על-סמך עיתונות גלויה.

בגזרה הלבנונית נמצא מכתבו של אליהו ששון מלבנון אל אליהו אילת במחלקה המדינית בירושלים. במכתב מתאר אליהו ששון אר האווירה בביירות בזרמים הפוליטיים השונים בקרב המנהיגים ובעיתונות. גם בגזרת הלבנון נמצאו סקירות המחלקה הערבית החל מ-30 בספטמבר 1946 ועד 21 בנובמבר 1946, בשם "ידיעות מהלבנון". את הסקירות הכין שמואל יערי, שוב על סמך עיתונות גלויה כנראה.

בגזרת עיראק נמצאה ידיעה של מודיע בבגדד המתאר את מסיבת קבלת הפנים לעזאם פחה ב-8 בנובמבר 1947 ורוח השיחות בה.

מידע נוסף שנמצא בתיקי המחלקה הערבית של המחלקה המדינית מדווח ב-13 בנובמבר 1947 כי בתחילת השנה ביקשה עיראק לרכוש אלף מכונות ירייה בבריטניה, ואילו טורקיה ביקשה מבריטניה הלוואה בסך מאה מיליוני דולרים. שתי הבקשות נדחו.

טבלה מספר 1

תמצית הידיעות מהש"י הנוגעות למדינות ערב בלבד.

הגזרה	תאריך	תמצית הידיעה
כלל מדינות ערב	2.10.47	אין ידיעות מוסכמות שמדינות ערב מתכננות מהלך נגד היישוב.
סוריה	18.9.47	אחמד שארבתי, שר ההגנה הסורי, הצהיר כי הוא מכין קבוצות חיילים בבגדים אזרחיים שקבלו משכורת רגילה וילחמו לצד המורדים.
	15.10.47	דיווח על שיירה סורית שנעה מקונטרה לדמשק.
		— מכותרות העיתונות הערבית א. 13 אלף חיילים סוריים נעים לעבר הגבולות. ב. מטות סוריה ולבנון אוחדו. ג. נגרל טהא אל השמי התמנה למפקד העליון של הצבאות הערביים ועזיז אל מיצרי כראש המטה הצבאי.
	8.12.47	חיווק ליריעות על אימוני אנשים מערביי ארץ-ישראל בסוריה.
	25.12.47	קצין מהצבא הסורי אוסף ידיעות על יישובנו.
עירקית סורית	22.9.47	בהתייעצות בין עירק וסוריה מועלית תוכנית שחיל-האוויר העירקי יתקוף את תל-אביב, אחריו יתקוף הצבא הסורי בליווי יחידות עירקיות ואחר-כך יוכרו המרד. ממשלת לבנון תודיע שאין באפשרותה להצטרף.

טבלה מספר 2
ידיעות על הש"י ומהש"י שנמצאו על שולחן בן-גוריון

רשא	תאריך	תמצית הידיעה
מבנה ופעולת הש"י	20 באוקטובר 1947	במסגרת מסמך בנושא מטה הבריגדה מצוין נספח המפרט את שמות המחלקות השונות. במחלקת הטנא מופיעים השמות: דוד, איסר, איסר, זימה. מחבר המכתב הינו יחזקאל סחרוב.
	22 באוקטובר 1947	במסגרת הצעת תקציב "ההגנה" לשנת העבודה 1948 מופיע סעיף 13 לאמור: "13... ש"י 141,850...". על-גבי סעיף זה מתוח קו. בסוף המסמך מופיעות הערותיו של בן-גוריון בכתב ידו לאמור: "...סעיף 13 יוצא מתקציב זה...".
	17 בנובמבר 1947	פרטי – כל הועדה שמונתה על-ידי בן-גוריון לבדיקת המחלקה הערבית של הש"י, המחלקה הערבית של המחלקה המדינית ויחסי הגומלין ביניהן. בועדה נטלו חלק ראובן שילוח דוד שאלתיאל, יחזקאל סחרוב ובוריס גוריאל ומסקנותיה נדונו בתת-סעיף ב' דלעיל.
	19 בדצמבר 1947	במסגרת מסמך המסכם את מצב ותפקוד "ההגנה" לאור המאורעות בחודשים אוקטובר ונובמבר, מאת אג"מ/מטכ"ל, נבחן תפקוד האגפים והמחלקות במטה הכללי לגוף כחלק השייך לש"י נבדקת המחלקה הערבית. מסקנות המסמך בעניין זה מדגישות את הצורך במזוג כל הגורמים העוסקים בתחום לגוף אחד שישיר את המטה. המסמך מעלה את הצורך בהשגת אינפורמציה וטוען שהמצב הנוכחי גורם לבזבז כוחות – אשר בתחום זה הוא קטן ומוגבל. כמרכן נטען במסמך שניצול האנשים בתחום זה אינו מספיק, אין תיאום וכפילויות יוצרות סיבוך והכבדה על העבודה.
בריטים	10 באוקטובר 1947	– הערכת כוונות של ממשלת המנדט הבריטי לאור מלחמת העצבים, כטענת המסמך, שמנהלים גורמים בריטיים בארץ ישראל, בלונדון ושינגטון. המעניין במסמך זה הינה העובדה שהמסמך הינו אכן ניסיון להעריך, על-סמך ידיעות שבידי מחבריו, את כוונות הממשלה הבריטית. מסמך זה הינו המסמך היחיד של הש"י הניתן להגדרה כהערכת מודיעין – ניסיון לצפות את ההתרחשויות על-סמך ידיעות קיימות במטרה לצמצם את חוסר הודאות. המסמך חובר על-ידי המחלקה הבריטית בש"י.
	18 בנובמבר 1947	ידיעה ממודיע בנושא ההכנות הצבאיות לפינוי הציוד הצבאי הבריטי מהארץ. הידיעה מדווחת על הגעתם של 2 קצינים בדרגת אלוף הממונים על תזוזות הצבא במטה הכללי הבריטי. הידיעה מדווחת על מהלכיהם ותוכניות הצבא הבריטי לפינוי.
	9 בדצמבר 1947	דיווח על פגישה עם קפטן פיין המדווח על המתרחש בצבא הבריטי בארץ וכוונותיו. כמרכן מדווח על האוירה בין ערביי-ארץ ישראל, כפי שמובנת על-ידי המנדט הבריטי.
	2 בדצמבר 1947	דיווח על אופן ביצוע ומבצעי ההתקפה על האוטובוס על-ידי פג'ה (פ"ת) בתאריך 30 בנובמבר 1947. לדיווח מצורפת מפת השטח בכתב יד המסבירה את אופן הביצוע והאזור.
ערביי ארץ ישראל	4 בדצמבר 1947	דיווח על אופן ביצוע ומבצעי ההתקפה על האוטובוס על-ידי ווילהלמה בתאריך 30 בנובמבר 1947. הדיווח מפרט את מטרת ההתקפה, מבצעה, עיסוקם, מקום מושבם, השתייכותם הכנופייית ופעולות קודמות שביצעו כנופיות אלה.
	9 בדצמבר 1947	דיווח על האוירה בין הערבים בשכם ויפו לנוכח הכרזות שרים של מדינות ערב. הדיווח עוסק גם במאמצי הזיון של ערביי ארץ-ישראל ומביא דעת מומחים שטוענים כי לנוכח עליית מחירי הנשק לא יוכלו התושבים הערבים להשיגו, אלא אם יקבלוהו ממדינות ערב. המסמך חובר ע"י המחלקה הערבית.
	18 בדצמבר 1947	סטנוגרמת האזנה לשיחת טלפון בין ד"ר חלדי לכתב רדיו "המזרח הקרוב" בירושלים. מתוכן השיחה עולה כי ערביי ארץ ישראל לא יאפשרו מערכת יחסים יציבה בדו-קיום עם היישוב היהודי.
	22 בדצמבר 1947	דיווח על המתרחש בציבור הערבי. קובץ ידיעות בנושאי נסיעת אמיל גורי, ד"ר חלדי והבאשא, השמירה בירושלים, נשק בקרב ערביי ארץ ישראל ותורמי הכסף לרכישתו, חיילים משוחררים ערביים, ומצב הכוחות בצורה כללית.
	30 בדצמבר 1947	דיווח על חלוקת נשק לערביי עמק החולה על-ידי הבריטים והתנאים שהיתנו הבריטיים לחלוקתו.
	31 בדצמבר 1947	דיווח על המצב הכלכלי ביפו מפי מנהל I.C.I. הדיווח מצטט אנשי כלכלה ערביים בעיר הטוענים שלנוכח המצב יצטרכו לוותר על יפו כמרכז מסחרי ולעתיק את פעולתם ללוד, שכם וטול כרם, אשר יהיו עמדות להתקפות על תל-אביב.
	31 בדצמבר 1947	דיווח על המתרחש בין הערבים באזור מרכז הארץ. קובץ ידיעות. הדיווח טוען באחת מידיעותיו כי כ-5 בינואר, תערך בדמשק פגישת ראשי מנות הכנופיות, שבה יוחלט על כיון הפעולה.
	19 בדצמבר 1947	דיווח על עיסקת הנשק בין סוריה וצ'כוסלובקיה. פרוט סוגי פריטי הנשק, כמיות, מחיר לפריט, עלות כוללת של כל פריט, והתנאים לייצור, זמן הספקה, תאומים, מועדי תשלום, דרכי תשלום, מקומות מסירת הסחורה ואחריות משלוח. לדעת המחבר המסמך הינו העתק בלתי חתום של החוזה. בתחילת המסמך ובסופו נקובים שמות חברי המשלחות של שני הצדדים ומקומות לחתימה.
הגדרה הסורית	19 בדצמבר 1947	דיווח על עיסקת הנשק בין סוריה וצ'כוסלובקיה. פרוט סוגי פריטי הנשק, כמיות, מחיר לפריט, עלות כוללת של כל פריט, והתנאים לייצור, זמן הספקה, תאומים, מועדי תשלום, דרכי תשלום, מקומות מסירת הסחורה ואחריות משלוח. לדעת המחבר המסמך הינו העתק בלתי חתום של החוזה. בתחילת המסמך ובסופו נקובים שמות חברי המשלחות של שני הצדדים ומקומות לחתימה.

תמצית הידיעות מהמסמכים שנמצאו על שולחן בן-גוריון

הגזירה	תאריך	תמצית הידיעה
סוריה	15 בנובמבר 1947	דיווח על סיור לאזור קונטרה. בגוף הדו"ח תאור מפורט של התנהלות הסיור, ממצאים ודיווחים על כוחות צבא, היקפם, חימושם, מיקומם ואופן התארגנותם.
ערביי ארץ ישראל	3 בדצמבר 1947	דיווח על סיור ליפו. בדו"ח פרוט על הלך הרוחות ברחוב הערבי וחלוקת נשק לערביי יפו.

"מערכות" ומקורות מידע נוספים

לכד משלושת ארגוני המודיעין הללו נמצאו במסגרת איסוף החומר מקורות מידע נוספים כדוגמת "מערכות", אשר יתכן ונוצלו על-ידי בן-גוריון.

"מערכות" הייתה מחלקת התרבות במטה ה"הגנה". במסגרת פעולותיה הפיצה "מערכות" עיתון, שהיה מוכר על-ידי ממשלת המנדט. המחלקה נשאה הרצאות בפני קציני ה"הגנה" בענייני ערבים והמזרח התיכון, הפיצה סטנסלים, שכללו הוראות התנהגות עם הערבים, העבירה חומר לא-חוקי לקציני ה"הגנה" בשטח, באמצעות קציני התרבות הגליליים, סייעה לשידורים החשאיים והייתה אחראית לכל העיתונות הלא-גלית דוגמת "החומה" ו"האשנב". בין השנים 1946 ו-1947 הייתה המערכת בתל-אביב וכראשה עמד לסיה גלילי.

בתקופה הנדונה כאן פירסמה "מערכות" סדרת מאמרים על התפתחות הכוח הצבאי במדינות ערב. הדברים התפרסמו בגוף העיתון תחת מסווה פורמלי של מאמרים כלכליים. החומר שנאסף לסדרת המאמרים היה ממקורות גלויים ומפגישות של לסיה גלילי עם אנשים רבים, ובהם קציני ה"הגנה", אורחים מחו"ל וקציני הצבא הבריטי.

בשנת 1947 החליטה "מערכות" לפרסם חוברת בעניין הצבאות הערביים של מדינות ערב. שתי סיבות היו להחלטה: הראשונה, למקרה של התממשות סכנת ההתנגשות עם צבאות ערב נוצר עניין חיוני לאפשר לדעת מיהו האויב. הסיבה השנייה הייתה האפשרות להראות נשק בתמונות. באמצע 1947 הייתה החוברת מוכנה, אך הדפסתה התעכבה כשנה בגלל הגהות ותיקונים.

לאחר שהתמנה בן-גוריון על תיק הביטחון פנה לאישים שונים כדי שיחברו מסמך שיבחון את היקף הכוח הצבאי הרצוי לנוכח הסכנות שנשקפות, להערכתו, ליישוב ולמדינה שברוך.

ב-28 במאי 1947 הונח המסמך על שולחנו של בן-גוריון. חיברו אותו ממלא-מקום ראש המפקדה הארצית זאב פיינשטיין ויוחנן רטנר. הדו"ח המליץ על הערכות צבאית במקרה של התקפה מאורגנת של הארצות השכנות. בפרק הראשון של הדו"ח מתארים המחברים את ההיקף הצפוי של

כוחות האויב. על פי הערכתם יגיע הכוח ל-40 עד 50 אלף חיילים.

ב-20 באוקטובר 1947 מגיש ישראל גלילי, ראש המפקדה הארצית, לבן-גוריון את הצעתו בדבר "תפקידנו הצבאי". ההצעה כוללת שלושה פרקים: המרחב, כוח יריבינו וכוחותינו. בפרק ב' להצעתו מפרט גלילי את היקף הכוחות הצבאיים שיופנו נגד מדינת ישראל ומגיע בהערכתו ל-80 אלף חיילים. בשתי ההערכות אין המחברים מפרטים את מקורותיהם בדבר היקף הכוחות של צבאות מדינות ערב. יש לזכור, כי בכל אחת מההצעות, תסריט האיום, הנחות היסוד, המשתתפים בקואליציה הערבית והיקף הכוחות שיטילו למערכה – שונים.

יש עוד שני מסמכים שהגיעו אל בן-גוריון והנוגעים בנושא הדיון, אף-על-פי שמקורותיהם לא זוהו.

המסמך הראשון נושא את התאריך 23 ביוני 1947. זוהי סקירה על חיל הספר, הדנה בתולדותיו, מבנהו, חימושו, יכולתו, קשריו ותקציבו של חיל הספר. המסמך השני, מה-10 בנובמבר 1947, מכיל טבלת פירוט של היקף הכוחות של מדינות באסיה, דרום אירופה והמזרח התיכון. על גבי המסמך צוין בכתב-ידו של בן-גוריון: "הרשימה המצורפת הובאה על-ידי יובל".

בנוסף למסמכים בכתב יש להניח, כי בן-גוריון קיבל ממקורביו גם ידיעות מודיעיניות בעל-פה. ב-9 בדצמבר 1947, ציין בן-גוריון ביומנו את סקירתו של אליהו ששון על המצב בארץ-ישראל ובמדינות ערב. ששון טען שהיישוב כבר נמצא בעיצומן של המאורעות. אנשי המופתי הקימו ארגונים בכל הארץ והם יתקפו, לדעתו, אם ישיגו כסף ותחמושת. ששון המשיך ופירט את המתרחש במדינות ערב, סיפר על מרכזי גיוס ומאות מתגייסים, דיווח על התקפות ביפו, בירושלים ובחיפה והזהיר מפני הפתעות. לטענתו המלך עבדאללה עומד בינתיים בודד בעמדתו ואינו מרשה לעבור על אדמתו כדי לפגוע ביישוב היהודי.

ב-15 בדצמבר 1947 שמע בן-גוריון דיווח מודיעין מפי שני אנשים. האחד היה יוסף שפירא, שמסר בשם חבריו כי ידיד ערבי מסר על תוכנית

להתקפה מקיפה על בארות יצחק. השני היה יצחק שדה, שמסר לבן-גוריון פרטים בעל-פה בעניינים צבאיים. שדה סקר את מצב הערבים בנגב וטען, כי יש כ-20 אלף נושאי נשק ערבים המחכים לתגובת היישוב. באר-שבע, אמר יצחק שדה, היא כמחנה מזוין ואי אפשר לעבור בה.

ב-22 בדצמבר 1947 דיווח ששון אליהו ששון לבן-גוריון. הוא מסר, כי ההפוגה אינה מתקיימת בדרכים, וכל ההפוגה לא באה אלא מפני שהציבור הערבי אינו מוכן למהומות וחסר כסף, נשק ומזון. מטרת המהומות, טען ששון, הייתה ליצור מתיחות ולגרום שפיכות דמים. הוא מסר כי קיימת האזנה בוועד העליון, במסגדים ובחוגו של הד"ר חלדי.

ששון מסר עוד, כי חיפה ויפו הערביות אינן מתייעצות עם הוועד הערבי העליון, אלא מקבלות הוראות היישר מהמופתי. ההתקפה על שכונת התקווה, אמר, בוצעה על-ידי ערבים משכם ומלוד.

ב-19 בדצמבר 1947 נועד בן-גוריון עם יוסף ברנשטיין ועם אדם נוסף ששמו ישראל. במהלך השיחה מדווח בן-גוריון לגבי עיסקת הנשק הסורית-צ'כוסלובקית בסך שני מיליון דולר.

תרומת ארגוני המודיעין להערכת המצב של בן-גוריון

איסוף מידע

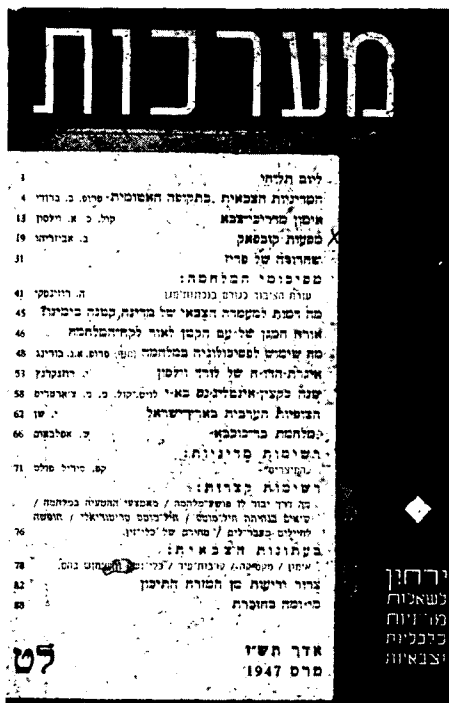
בשנים 1946-47 עמדו לרשות היישוב שלושה ארגוני מודיעין עיקריים.

הארגון האחד, ש"י, ארגון בעל מימד צבאי, שעסק באיומים הקרובים פיזית ולאומית (בריסים), ערביי ארץ-ישראל והפורשים) לריכוזים היהודיים בארץ-ישראל. ארגון זה פעל במטרה למנוע פעילות עוינת.

הארגון השני, המסתערים, גם הוא בעל מימד צבאי, שימש את היישוב בעיקר כזרוע לאיסוף מודיעין וביצוע תפקידים מיוחדים הן בארץ והן במדינות ערב השכנות.

הארגון השלישי, המחלקה המדינית של הסוכנות. בתוקף היותו ארגון של ארגון-גג פוליטי, פעל באיסוף מידע ותיאום מערכות הקשרים של היישוב עם סביבתו האזורית והבינלאומית.

"יכולת החדירה" של הש"י בכל הקשור לנעשה בין ערביי ארץ-ישראל הייתה מרשימה, בהתחשב בתנאים ובאמצעים המוגבלים בהם פעל. דוגמה אחת מיכולת זאת הינה המהירות שבה דיווח הש"י על ההתקפות על האוטובוסים ב-30 בנובמבר 1947. תוך חמישה ימים ממועד ההתקפות הגישה המחלקה הערבית בש"י שני דו"חות מפורטים המתארים את ההתרחשויות,

גיליון מערכות משנת 1947. בתקופה הנדונה פרסמה מערכות מאמרים על התפתחות הכוח הצבאי הערבי.

יש להם אווירונים ותותחים...". עולה מזה, כי התפיסה של מלחמה כוללת עם מדינות ערב, בטווח זמן קצר, אינה עולה לראשונה מפי בן-גוריון בסוף שנת 1946, כי אם שנים רבות קודם לכן, אך לא בפומביות. גם לאחר הצהרתו בקונגרס בבאזל בדצמבר 1946 חזר בן-גוריון וטען בעקביות לאיום הפלישה של מדינות ערב בנסיבות רבות ומגוונות. הצהרותיו הפומביות מלמדות על דאגה עמוקה ואמיתית מאיום הפלישה. עוד באוגוסט 1947 אמר בן-גוריון בישיבת הוועד הפועל הציוני בציריך:

"...אנו עומדים עכשיו... לפני תכונה לעקור את היישוב משורשו ולחסל בבת אחת את הסכנה הציונית על-ידי השמדתם של יהודי ארץ-ישראל...". "זוהי התוכנית של ה'מנהיג', השותק לעת עתה, שהיה שותפו של היטלר בהשמדת יהודי אירופה והוא זומם להפעיל צבאות ערב למטרה זו..."

בהמשך דבריו ציטט בן-גוריון ראיון שהתפרסם עם פאוזי אל קאוקג'י הטוען בגלוי ובפשטות "... שהסכסוך בין היהודים ובין הערבים הוא סכסוך טוטאלי... והפתרון היחידי הוא השמדה מלאה של כל היהודים, בין אלה שבארץ-ישראל... והוסיף בן-גוריון: "ותוכנית 'טוטאלית' זו יש לה על מה להסתמך... הסכנה צפויה לא מערביי ארץ-ישראל בלבד; הגורם שנעמוד בפניו עכשיו הרי הם צבאות מדינות ערב..."

"...לא מתנגדים פוליטיים יעמדו מולנו, אלא תלמידיו ואולי מוריו של היטלר, היודעים דרך

מדינות ערב לא יפלוש בצבאות סדירים, אלא יתמכו בערביי ארץ-ישראל באמצעים חומריים. ראוי לציין, כי בן-גוריון לא הרחיק מעליו, בתחום המודיעיני, דעות אשר היו בניגוד לתפיסתו, אלא הירבה לשתוק ולהקשיב, תוך שהוא מנהל את הדיון ברוח דמוקרטית וחותר להשגת קונצנזוס בחשיבה ובגיבוש המדיניות. מכאן עולה, כי למרות שבן-גוריון גרס והתריע על סכנת מהלך צבאי של מדינות ערב כנגד היישוב, אף אחד מארגוני המודיעין המרכזיים (הש"י והמחלקה המדינית), לא נרתם למאמץ איסופי, מחקרי והערכתי לגבי התממשות איום זה — היינו איסוף מחקר והערכה על מדינות ערב בתחום הצבאי והצלבת מודיעין זה עם המודיעין המדיני לכדי גיבוש הערכה כוללת. שני ארגוני המודיעין המרכזיים מקצים באותה עת את מאמציהם בתחום הערבי לערביי ארץ-ישראל, לאיסוף מודיעין מדיני בעיקר, אשר הוביל את בכיריהם להערכה (שנמסרה כנראה לבן-גוריון בעל-פה) כי צבאות ערב לא יפלוש בצבאות סדירים. שני הארגונים, אשר בין יתר עיסוקיהם אספו ודיווחו מודיעין צבאי, היו המסתערים ו"מערכות". יש לזכור, כי מטרת יחידת "השחר" מבחינה מודיעינית הייתה מטרה איסופית בלבד וכי פעולותיה במדינות ערב, במהלך התקופה, היו מצומצמות. ליחידת "השחר" לא היה מנגנון אשר היה ערוך לקלוט את המידע ולעבדו והיא גם לא נועדה לכך בעצם הקמתה והפעלתה. גם "מערכות" כמחלקת תרבות לא נועדה במטרתה לאיסוף, מחקר והערכה על מדינות ערב במימד הצבאי. עשייתה זאת היתה תוצאה של יוזמה עצמאית של העומדים בראשה.

הערכת המצב של בן-גוריון

בן-גוריון התבטא במרוצת השנים שקדמו להקמת המדינה פעמים רבות ובאורח עקיב בעניין פלישת צבאות ערב, בהצהרות ובנאומים פומביים וכן בפורומים סגורים. יש להניח שדבר זה מבטא רמת שכנוע עצמי גבוהה יחסית, ביחס לנכונות הערכת המצב שלו. הנקודה שמחייבת בירור הינה באיזו מידה נבעה הערכת המצב שלו ממידע שהיה בידיו? על כך ניתן ללמוד, לפחות באורח חלקי, מהתבטאויותיו בפורומים שונים, מרישומיו ביומנו ומארכיונו אשר בשדה בוקר. בן-גוריון ברישומיו ביומנו מאיר גם את זיקת הגומלין שבינו ובין המודיעין שהיה קיים באותה תקופה. רישומים אלה גם מלמדים על הידיעות שהגיעו אליו ועל המידה שזכר אותן.

עוד בדצמבר 1936, בשיחה לא רשמית בביתו, אמר בן-גוריון: "...אנו עומדים בפני סכנת מלחמה עולמית... הסכנה הצפויה לנו היא לא פרעות, אלא השמדה, כי התוקפים לא יהיו ערביי ארץ-ישראל בלבד, אלא אנשי עיראק וסעודיה,

מזו המבצעים, מקום מגוריהם, השתייכותם אבצעיית ופעולות קודמות שביצעו. מצד שני ש"י ככלל, והמחלקה הערבית שלו בפרט, לא זו במהלך התקופה שום מאמץ לאיסוף מודיעין כל סוג שהוא על מדינות ערב. המידע בתחום זה עמד לרשותם נבע מדיווח אקראי בלבד. פעילות מחלקה הערבית בש"י הסתכמה אם כן במימד 'סופי גרידא של ארגון מודיעין: ריכוז הידיעות וזמנו למחלקה מכל הארץ, מיוזנו, עריכת ידיעות החשובות לרשימה אחת והפצתה יטתית — כל כמה ימים — לגורמים ביישוב. ל אף שהש"י היה זרוע המודיעיני של ארגון צבאי חתרני, התרכזה המחלקה הערבית בש"י סיווגת להשיג מודיעין מדיני בעיקר.

המחלקה הערבית של המחלקה המדינית פעלה מנם באיסוף מודיעין על מדינות ערב. אך למעט יזרה המצרית, איסוף המידע התבסס בעיקר על קוט מידע מהעיתונות הגלויה. גם המחלקה נרבית של המחלקה המדינית פעלה במימד סופי של ארגון מודיעין וגם כן בעיקר בתחום גדיני.

יחידת המסתערים, לעומת זה, פעלה בין תר גם באיסוף מודיעין צבאי. אך במרוצת שנת 1947 הופעלה היחידה במסגרת הכנת תיקי פריס בגיזרה הצפונית, ואילו בגיזרה המזרחית דרומית לא. מאחר והמשימות על המסתערים 'שלו על-ידי מטה ה"הגנה" נראה שמקבלי החלטות בארגון ה"הגנה" ראו כנעשה בקרב יבוי ארץ-ישראל תחום חשוב יותר, מאשר יינות ערב.

גם "מערכות" כמקור מידע דלה את ידיעותיו פרטומים גלויים בעיקר. במהלך שנת 1946 רסם "מערכות" סידרת סקירות על צבאותיהן ל מדינות ערב וריכוז אותן לחוברת אחת בתחילת נת 1947. בהעדרו של חומר מרוכז ומעובד על זוטנציאל הצבאי של מדינות ערב, היה המידע פירסם "מערכות" המידע הטוב ביותר על אאות ערב, שהיה ביישוב באותה תקופה.

חקר והערכה

ה שכולט בהעדרו בתפוקות ארגוני המודיעין של יישוב באותה תקופה הן הערכות המתבססות על חקר המודיעין. אם היו בכלל הערכות כאלה הרי הן נמסרו לבן-גוריון בעל-פה ולא נמצא לכך זום תיעוד. הארגון הראשון שהגיע להכרה נחיצות פונקציית המחקר המודיעיני הייתה מחלקה המדינית של הסוכנות, שהחליטה במרס 1947 על הקמת המדור למחקר, וביצעה החלטה זו מהלך אותה שנה.

בן-גוריון ניהל דיונים עם המומחים מהמחלקות ערביות של הש"י והמחלקה המדינית, אשר ראו ת הקונפליקט היהודי-ערבי על רקע פאן-ערבי וולל. בפגישותיהם עם בן-גוריון העריכו כי

אחת, ודרך אחת בלבד, בפתרון הבעיה היהודית: השמדה טוטאלית. ולזאת עלינו להתכונן..."

אבל, החל מחודש אוקטובר 1947 ניכרת לשון שונה בהצהרותיו של בן-גוריון ביחס לאיום הערבי. מאותה עת רוחן מתונה יותר ויש בהן אמונה, כי היישוב יוכל להתמודד בהצלחה עם האיום. ב-2 באוקטובר 1947, באסיפת הנבחרים בירושלים, אמר בן-גוריון: "... יש לנו היכולת לעמוד בפני כל חוקפנות אפשרית העלולה לבוא מתוך ארץ זו (הכוונה לירדן - ח"ס) או גם מהארצות השכנות..."

ב-15 באוקטובר, בהצהרה לעיתונות, אמר בן-גוריון "... שהמצב מדאיג ועלול להחמיר, ואם כי אין יסוד לבהלה..."

ב-25 באוקטובר, בישיבת המליאה של הוועד הלאומי אמר: "... סוריה והלבנון נעשות עצמאיות ובתוכן מתרכז עכשיו המטה הראשי של אויבנו בנפש, ובראשם אנשים שעזרו להיטלר. הצבא במדינות אלו איננו מן הצבאות המעולים שבעולם... אולם אין לזלזל בערכו ובכוחו..."

ברור כי בין אוגוסט לאוקטובר 1947 חלה תפנית של ממש בהערכת המצב של בן-גוריון. אם עד לחודש אוגוסט האיום של מדינות ערב נתפס כאיום מוחלט של סכנת השמדה מצד מדינות ערב, הרי שמאוקטובר בן-גוריון מתאר איום חמור אומנם, אך כזה שהיישוב יוכל להתמודד עימו כשידו על העליונה. יש לזכור, כי באוקטובר 1947 ריכזו הסורים כוחות ברמת הגולן. תפנית זאת בהערכת המצב של בן-גוריון מקבלת חיזוק מהכתוב ביומנו של בן-גוריון ב-10 באוקטובר 1947. בתשובה לשאלה על דרך ההגנה של היישוב ענה בן-גוריון כי הדבר תלוי בהחלטת האו"ם, והוסיף: "... אם תהיה החלטה נוחה נגן על כל היישוב, ונשתלט רק על תחומי המדינה כפי ההחלטה. אם לא תהיה החלטה נוחה נגן על כל היישוב, נהדוף כל התקפה, נקיים שירותים ליישוב היהודי ולכל הערבים שירצו, לא נקבע תחומים טריטוריאליים..."

לראשונה אמר בן-גוריון באותה עת, כי אם החלטת האו"ם לא תהיה נוחה לא יוגדרו תחומים טריטוריאליים, כל היישוב יוגן ותהדוף כל התקפה. כלאמר, היישוב לא יציית להחלטת האו"ם אם החלטת החלוקה לא תהיה מספקת. בקביעתו "לא נקבע תחומים טריטוריאליים" יש גם נימה של כוונות להרחיב את הגבולות. התבטאות זאת עומדת במידה רבה בניגוד לחששות הגדולים שעליהם הצהיר בן-גוריון פומבית עד אוגוסט 1947 - רק חודשיים קודם לכן.

ארגוני המודיעין והערכת המצב

ניתוח הערכת המצב של בן-גוריון מאמצע שנת 1946 ועד סוף שנת 1947 מעורר שתי שאלות מרכזיות: מה הייתה מידת השפעתם של ארגוני

המודיעין בגיבוש הערכתו של בן-גוריון את איום הפלישה של מדינות ערב, עד אוגוסט 1947? ומה היה מקור התפנית שבתפיסתו בעניין זה בין אוגוסט לאוקטובר 1947?

ביחס לשאלה הראשונה ניתן לקבוע, על סמך כל החומר שנאסף ובמידה רבה של בטחון, כי עיצוב הערכתו המקורית של בן-גוריון לגבי כוונות הפלישה של צבאות ערב לא נבע או אפילו הסתייע משמעותית, במודיעין שקיבל. זאת, הן משום שבן-גוריון העריך את כוונות הפלישה כבר בשנת 1936, הן משום שבן-גוריון חזר וקָבַל מספר פעמים ביומנו על חסרוננו של מידע מודיעיני, והן על סמך דעותיהם של מומחי המחלקות הערביות בש"י ובמחלקה המדינית שנמסרו לו כנראה בעל-פה על סמך המודיעין שהיה בידיהם.

אשר לשאלה השנייה, מה הביא לשינוי בהערכת המצב של בן-גוריון במרוצת 1947, התשובה מורכבת יותר. למעשה, קיימות ארבע השערות עיקריות.

ההשערה הראשונה היא, כי מידע מודיעיני טרי שהגיע לידי בן-גוריון בין מרס לאוגוסט 1947 הוא שהביא לשינוי בהערכת המצב שלו לגבי איום הפלישה ומשמעויותיו. להסבר זה לא נמצא תימוכין היסטורי. מאחר ולרשות ארגוני המודיעין של היישוב לא עמד ככל הנראה באותה עת (מחצית 1947) מידע מודיעיני המצביע ברמת סבירות גבוהה על כוונות הפלישה של מדינות ערב, ממילא לא יכול היה להגיע מידע כזה לבן-גוריון, ולפיכך לא יכול היה להשפיע לכדי שינוי בהערכת המצב שלו במחצית 1947.

ההשערה השנייה היא, שמקור השינוי בהערכת המצב של בן-גוריון הינו התוודעותו למידע מודיעיני שהיה קיים כבר אך עד אותה עת לא הגיע לידי. מידע זה הוא שאיפשר, על-פי הסבר זה, לבן-גוריון הערכה מפקחת יותר של האיום. מהחומר שנאסף ניתן למצוא תימוכין מסויים להסבר זה. בן-גוריון למד כנראה על היקף כוחן הצבאי של מדינות ערב רק לאחר הצהרתו בקונגרס בבאזל. שכן, מועד ההצהרה כדצמבר 1946 ואילו פירוט הפוטנציאל הצבאי של מדינות ערב ביומנו רק ב-4 במאי 1947. הדברים המופיעים ביומנו של בן-גוריון דומים מאוד לפרסום "מערכות" בסקירתה "צבאות הערביים בדורנו". בהשוואת היום לפרסום נמצא, כי קיימים חלקי משפטים, ביטויים ואף נתונים מספריים זהים. מכיוון שלא נמצא שום מסמך אחר הדן בצורה מקיפה בפוטנציאל הצבאי של מדינות ערב, ניתן להניח כי בן-גוריון שאב את הנתונים ליומנו מאחת הגירסאות של פרסום "מערכות". השערה זו מתחזקת מהראיון שקיימתי עם גרשון ריבלין, ממנו עולה כי טיוטת הספר הייתה מוכנה בתחילת 1947, וכי עורך הספר, לסייה גלילי

מ"מערכות", נפגש עם בן-גוריון דרך קבע. יתכן מזה, בן-גוריון שילב בהתבטאויותיו נתונים מספריים על הפוטנציאל הצבאי של מדינות ערב רק לאחר מאי 1947.

ההשערה השלישית הינה שהשינוי בתפיסת בן-גוריון נבע מהחלטה פוליטית מפקחת להמעט בחומרת איום הפלישה ממחצית 1947 בד בבד עם האצת ההכנות להקמת המדינה. זאת כדי שלא לעורר בהלה בהנהגת היישוב ובציבור הרחב, וכדי להחליש את עוצמת ההתנגדות בקר הנהגה להכרזה של הקמת המדינה.

ההשערה הרביעית הינה שהשינוי בהערכת בן-גוריון לא נבע מהתוודעות לחומרת האיום ול מחלטה פוליטית מפקחת להמעט בו, אל מהתחזקות ביטחונו העצמי ביכולת היישוב לעמוד בפלישה הערבית לנוכח שני דבריו הראשון הוא הערכת בן-גוריון, כי יצליח להגן להבנה עם עבר-הירדן ולמנוע את כניסתה למהל צבאי. הערכה זאת נתמכה במגעים שניהל אליה ששון עם האמיר עבדאללה. השני, הוא התקדמו ההכנות לבניין כוחו של היישוב, הכנות שצבר תאוצה רבה באותה עת. בהקשר זה חשוב לציין כי לרשותו של בן-גוריון עמד באותה עת מיד גולמי בלבד על כוחן הצבאי של מדינות ערב. ניתוח יחסי הכוחות ומשמעויותיהם המעשיי מבחינת חומרת האיום ליישוב, לא נעשה ככ הנראה באורח ממוסד על-ידי גורם כלשהו ש היישוב, ונותר אפה לבן-גוריון לעשותו באורח אינטואיטיבי.

מכל מקום, על סמך החומר שנאסף לא היה להכריע באורח ברור בין ארבע ההשערות האחרונות, ויתכן אף כי ארבעתן יחד השפיעו על השינוי שבהערכת המצב של בן-גוריון במחצית 1947.

מקורות

1. מסמכים מארכיון המכון למורשת בן-גוריון.
2. מסמכים מהארכיון הציוני המרכזי.
3. מסמכים מארכיון תולדות "הנהגה".
4. ארכיון צה"ל.
5. אביחי אברהם, דוד בן-גוריון מעצב המדינה, ירושלים, כתר בע"מ, 1974.
6. אבן שושן, המלון החדש, ירושלים, קריית הספר בע"מ, 1982.
7. אנגרא, צבאות הערבים בדורנו, תל-אביב, "מערכות" תש"ח.
8. אליאב בנימין (עורך), היישוב בימי הבית הלאומי בירושלים, כתר בע"מ, 1976.
9. באור יחודה, דיפלומטיה ומחתרת (מהדורה ב' הקיבוץ הארצי מרחביה, 1966).
10. בן-גוריון דוד, בהלחם ישראל, תל-אביב, עם עובד, 1950.
11. בן-גוריון דוד, מדינת ישראל המתחדשת, תל-אביב, עם עובד, 1969.
12. בן-גוריון דוד, במערכה, כך חמישי, תל-אביב, עם עובד, 1957.
13. בר ישראל, בטחון ישראל אתמול, היום ומחר תל-אביב, עם עובד, 1969.
14. בר זרם מיכאל, הממונה, ירושלים, וידנפלד וניקולסון, 1970.

המשך בעמ' 6

עד החוף שמדרום למצדה, האגן הדרומי חרב כולו מהעבר הירדני, וחלק מהעבר הישראלי הפך לברכות אשגל. החייל והמטייל רואים בעליל איך התפתחה מערכת הכבישים — ובולטת התמורה לאורך הגבול המערבי בשנים 1975-1984, מאז מלחמת יום הכיפורים ופינוי סיני (מפות 4.1-4.2). לעומת הכבישים החדשים, אתה מביט במפת קווי-הנפט (מפה 5.2), וזוכר שמאז מהפכת חומייני באירן ופינוי סיני הם "צמאים" לדלק... אגב בפרק המים חסרה לי מפת מפעלי המים בנגב, לרבות שלוחותיו של המוביל הארצי.

מלת אזהרה לחיל, המורגל במפות ביטחוניות. אטלס גלוי יכול לגלות טפחים רבים, אבל נאלץ להסתיר את כל המידע על התשתית הצבאית ועל שטחי האימונים והמטווחים הנרחבים בנגב, שבהם חי החייל. אולם האטלס מגלה את שפע אתרי הנוף והעתיקות — שהמתאמן והמטייל

מלחמת ששת הימים — המשך מעמ' 9

סיכוי? איש אינו יכול לדעת. עובדה היא שהודעת ממשלת הליכוד הלאומי על נכונותה להחזיר שטחים — פרט לרמת-הגולן וירושלים — לא זיכתה את ישראל במענה ערבי חיובי כלשהו.

החל משנת 1970 דיבר נשיא מצרים, סאדאת, על שלום כולל תמורת החזרת כל השטחים. יש טוענים שניתן היה אז להגיע להסדר מסוים, משה דיין קרא לו הסדר חלקי. יש רבים, הכופרים בכך עד היום וטוענים שכלל שיחות התיווך הציג סאדאת עמדה בלתי מתפשרת: כל הסדר חלקי או הסדר ביניים — אך ורק במסגרת הסדר כולל שעקרונותיו מוסכמים מראש וכוללים נסיגה ישראלית מכל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים.

בשנת 1972, בשרתי כנספח צה"ל בוושינגטון, שוחחתי על כך עם משה דיין. טענתי נגד מדיניות הסטטוס-קוו ועל הצורך להציע למצרים ויתורים — שכן אחרת תפרוץ במקדם או במאוחר מלחמה. משה דיין הסכים להערכה זו אך חשב שאין כל סיכוי להעביר החלטה כזו בממשלה ובכנסת. אנשים בכירים שהיו מקורבים לגולדה מאיר טוענים עד היום, שכל אפשרות כזו לא עמדה להתקבל על ידי סאדאת.

בשנת 1975, בעת הדיונים על הסכם הביניים עם מצרים, הצעתי, כרמטכ"ל, שאנו ניסוג עד

בנגב חייבים לשמור עליהם, למען שוחרי העבר וחוקריה, ולמען הסיירים, הטיילים והנופשים היום ומחר (מפות 7.1-7.2).

עורכי האטלס חתמו את מרחב הנגב בעיקר לפי הקריטריון המנהלי — וכללו בו את נפת באר-שבע והמועצה האזורית שער-הנגב; בצפון הוא מגיע לאזור שדרות — להב — ערד. נראה שהשיקול המינהלי קבע בדבר אי הכללת רצועת עזה במרחב המפות. החוקרים הצביעו גם על קריטריון אקלימי להגדרת הנגב — רצועת הספר שבין מזרע וישימון, לפי קו הממוצע השנתי של 200 מ"מ גשם (עמ' 10 ומפה 1.3). המעיין במפה 9.14 ימצא שמחקרים בשלושת העשורים האחרונים קבעו ביתר דיוק את קו 200 המ"מ: הוא עובר ממזרח לרצועת עזה במקביל לגבול בגזרת רפיח — חן-יונס ואח"כ פונה מזרחה לאופקים — באר-שבע — ערד. המפה חושפת את השוני

אל-ערשי ונוכחי למצרים שכוונתנו לשלום אמיתי וכדאית גם מבחינתו. חשבתי שצה"ל מספיק חזק למהלך כזה, מה עוד שראיתי יתרונות טקטיים רבים בפתיחת מרחב תמרון גדול בינינו ובין הצבא המצרי.

מלחמת יום הכיפורים הוכיחה שקרבות פורצים גם על גבול ביטחון כשהצבאות קרובים זה לזה. כיוון שצה"ל יותר טוב מהמצרים במלחמת תנועה — הרי מרחב תמרון שבין תעלת סואץ ובין אל-ערשי, כך טענתי, יכול להקנות לצה"ל יתרונות לא מבוטלים.

רווח נוסף לצעד כזה היה בהשקעת כל המשאבים הענקיים בבניית מתקנים בנגב לפיתוחו הצבאי והאזרחי ולא בסיני — שאת רובו, כך הנחתי, בלאו הכי נחזיר ביום מן הימים (כפי שקרה ב-1977 ע"י ממשלת בגין עם כל סיני).

עמדתי לא התקבלה — כי התפישת הייתה שאנו זכאים לתמורה מיידית שאותה סאדאת לא היה מוכן לתת. דעתי הייתה שעצם תהליך ההסכמים הוא התמורה העיקרית ולא חנות מכולת של תן וקח מייד.

עובדה היא שההסכמים "הקטנים" הביאו לבסוף להסכם שלום.

האם אפשר היה בלעדיהם?

האם ניתן היה להשיג זאת לפני מלחמת יום הכיפורים כתוצאה ממלחמת ששת הימים? לאלוהים פתרונים.

המידע הרב שבאטלס נערך באחד-עשר פרקים על גבולות, יישובים, מבנה חברת תחבורה, מחצבים ותעשייה, המגזר הכפרי, נופש, המסד הפיזי, אקלים, מים וצומח. לכל פרק ניתנת סקירת-מבוא, המדגישה את ההיבט העיקריים המובעים במפות, שהן פרי מחקר מקורי, עדכני ומגוון. רוכזו נתונים בשפע לצור המתכנן, הצופה קדימה. למראה המפות שאלו עצמי אם ומתי תצא מסילת-הברזל מהר צין ("ההרהר") "דרומה — לאילת", והאם נוכח להרחיב נמל אילת ולתעלה הידרו-אלקטרית מים-ים לים-המלח — שאולי תגיע שעתם בעידן של שלום ושיתוף פעולה כלכלי עם ירדן.

אולם עלינו מוטל לוודא שננצל כל הזדמנות למנוע מלחמה נוספת — ובמקביל להתכונן אליה בראייה צלולה של המצבים המדיניים אסטרטגיים והאפשרויות הטכנולוגיות.

רא"ל (מיל') מרדכי גור

המשך מעמ' 36

15. בר זהר מיכאל, בן-גוריון, תל-אביב, עם עובד, 1975.
16. גלבר יואב, גרעין לצבא עברי סדיר, ירושלים, יד צבי, 1986.
17. גלעד זרבל, ספר הפלמ"ח, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, תשט"ז.
18. גור מרדכי (יועץ ראשי), צה"ל בחילו, כרך 6 — "המודיעין", הוצאת ספריית מעריב, 1981.
19. דינור בן-ציון, תולדות ההגנה, תל-אביב, מש הבטחון — הוצאה לאור, 1978.
20. רקל אפרים, עלילות הש"י, תל-אביב, "מערכות", 1953.
21. הלר יוסף, במאבק למדינה, ירושלים, מרכז זלמן שזר, 1984.
22. יעקובוביץ מ', מפלמ"ח עד צה"ל, תל-אביב, שוקן, 1986.
23. יורטאלי יוסף, שליחות בטחונית, תל-אביב, עם עובד, 1972.
24. כהן ירוחם, לאור היום ובמחשך, תל-אביב, עמיק, 1969.
25. נויברגר בנימין, (עורך), דיפלומטיה בעל עימו תל-אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 1984.
26. פעיל מאיר, מן ההגנה "לצבא הגנה", ירושלים, זמורה, ביתן, מודן, 1979.
27. ששון אליהו, בדרך לשלום — אגרות ושיחות תל-אביב, עם עובד, 1978.

חזי סלומה